

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi "Fırat University Journal of Social Science" Cilt: 10 Sayı: 1, Sayfa:189-206,
ELAZIĞ-2000

TÜRKÇEDEKİ +A PEKİŞTİRME EKİNİN TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA KULLANILIŞI

Yrd. Doç. Dr. Ahat ÜSTÜNER*

ÖZET

Türkçenin ilk belgelerinden itibaren pekiştirme eki göreviyle kullanılan bir +A ekinin varlığı bilinmektedir. Tarihî Türk yazı dillerinde de yer alan bu ek günümüz Türkiye Türkçesi ağızlarında da sıkça karşımıza çıkmaktadır.

Ek, Türkçenin eski dönemlerinde olduğu gibi, Türkiye Türkçesi ağızlarında da cümle sonunda; bir kısım zarf, bağlaç ve edatlardan sonra veya "-ken, -AndA" gibi zarf-fil ekleriyle birlikte anlamı kuvvetlendirmek, pekiştirmek amacıyla yaygın olarak kullanılmaktadır. +A pekiştirme eki, şart ekiyle kullanılınca, şart eki -sAnA şekliyle emir kipi eki görevi yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Pekiştirme eki, Türkiye Türkçesi ağızları, zarf-fil eki, şart eki, emir kipi eki, zarf, bağlaç, ünlem

USAGE OF +A INTENSIVE SUFFIX IN TURKISH LANGUAGE IN TURKEY TURKISH DIALECTS

SUMMARY

Since the first written documents of Turkish language It has been known that suffix +A functions as a intensive suffix. That suffix, which is used in Turkish Manuscripts, is often seen in old Turkey Turkish dialects in our days. It is widely used after the words such as adverb, conjunctions and prepositions in order to reinforce the meaning as it is in old periods of Turkish in Turkey Turkish dialects at the end of the sentence.

+A intensive suffix functions as an imperative when it is used with a condition suffix. The suffix is commonly used after gerund suffixes such as " -ken, -AndA " and adverbs.

* Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Key Words

Intensive suffix, Dialects of Turkey Turkish, Gerund suffix, Condition suffix, imperative mood, adverb, conjunction, exclamation

Türkçede pekiştirme eki göreviyle eskiden beri kullanılan bir -+A ekinin varlığı bilinmektektir. Tarihî Türk yazı dillerinde ve bir kısım çağdaş Türk lehçelerinde kelime bünyesinde yalnız başına veya bir kısım eklerle birleşmiş olarak kullanılan -+A pekiştirme (te'kid) ekinin kullanımı, Türkiye Türkçesi ağızlarında da yaygın şekilde devam etmektedir. -A pekiştirme ekine ses ve kullanım bakımından benzeyen " A " edatı da, Türkçenin eski dönemlerinde olduğu gibi, bugün de cümle başında çağrı edatı; cümle sonunda hayret ve şaşkınlık bildirme, dikkat çekme, kuvvetlendirme amacıyla kullanılan bir edat (vokativ) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu yazında adı geçen ekin, Türkçenin grameriyle ilgili çalışmalarında ifade edilen görevlerini, Tarihî Türk yazı dillerindeki durumunu özetleyerek; Türkiye Türkçesi ağızlarında yer aldığı şekilleri, kelimeleri ve ekin fonksiyonlarını tespit etmeye çalışacağız.

Edat olan "A", yaygın olarak kelimelerin başında çağrıma ünlemi göreviyle kullanılır: " A beyim! A yiğit!" şeklindeki bu kullanılış eskiden beri devam etmektedir. Cümle başında yer alan bu edatin pekiştirme eki +A ile benzerliği yoktur.

" A " edatının kullanıldığı ikinci bir yer ise cümle sonunda yer aldığı kullanılmıştır. Cümle sonunda genellikle kuvvetlendirme, pekiştirme amacıyla kullanılan bu edat için Abdurrahman Fevzi Efendi Mikyasü'l-Lisân Kıtastü'l-Beyan isimli eserinde şu görevleri sayar: "Soru cümlelerinde anlamı pekiştirmek, sorulara şaşkınlık anlamı katmak, istek cümlelerine kovma, azarlama, sakındırma anımları katmak ve cümleye hususılık anlamı katmak amacıyla kullanılan bir pekiştirme edatıdır." (Erdem, 1998:s. 18) Edatın şaşkınlık, takdir ve hayret ifadesi için de kullanıldığı görülmektedir. (Clauson,1972: s.1 ; Hacieminoğlu, 1984: s. 284) Divanü Lugati't-Türk'te "A" edatından "şAŞALAMAYI anlatan bir edat" diye bahsedilir. (TDK.Yay., 1972: s.5) Ayrıca S. G. Clauson, A edatının XI. yüzyıl Karahanlı metinlerinde hayret bildiren bir ünlem olarak "*Ol meni a kıldı*" (= beni şaşırdı.) şeklindeki ifadelerde kullanıldığı da belirtir. (Clauson, 1972: s. 1)

ÜSTÜNER A., Türkçedeki +-A Pekiştirme Ekinin...

*8-12 Kasım 1999 Tarihinde yapılan VII. Milletler Arası Türkoloji Kongresine sunulan bildiridir.

"A" edatı, Clauson'un belirttiği en son görev hariç, yukarıda sayılan görevlerle, günümüzde de yaygın şekilde kullanılmaktadır. Pekiştirme eki olan +-A ise Türkçe kelimelerde bazen tek başına kelime sonunda, bazen de pekiştirme görevi yapan başka eklerle birlikte kullanılmıştır. S. Gerard Clauson, ek olan +-A'nın, edatın ekleşmesiyle oluştuğunu söyler ki, Türkçenin yapısı ve ekin kullanılış şekli göz önüne alınırsa bunun doğru olduğunu kabul etmek gereklidir. (Buran, 1996: s.207-214) Ancak aynı araştırmacının edat olan A'nın kökenini Farsçaya dayandırmasını, yeterli ve kandırıcı deliller olmadan kabullenmek güçtür. (Clauson, 1972: s.1)

+-A, pekiştirme eki göreviyle Türkçenin en eski metinlerinden itibaren karşımıza çıkmaktadır: Tonyukuk abidesinde geçen "*Anda sakindıma*" T.22 (= *O zaman düşündüm*) ifadesinde, sonda yer alan -a için araştırmacılar "Cümlelerin anlamını kuvvetlendiren bir ek olduğu" görüşünde birleşmekteyler. (Ergin, 1997:s.71; Tekin, 1994:s.11; Alyılmaz, 1994:s.257) Ekin buradaki kullanım şekli ile cümle sonunda yer alan "A" edatının kullanımı arasında büyük benzerlik mevcuttur. Ancak araştırmacıların çoğunlukla bunu bir ek saymaları ve çekimli fiile bitişik okumaları, bu dönemi, a edatının ekleşme sürecinin başlangıç dönemi veya ara dönemi olarak kabul etmemiz gerektiğini düşündürmektedir.

+-A pekiştirme ekinin Eski Uygur Türkçesi metinlerinde, hitap gruplarından sonra yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir:

"Ay yeklere!" (Ey şeytanlar!) Uygurica IV.

"Ay içilerime!" (Ey kardeşlerim!) Altun Yaruk 611/11 (Alyılmaz, 1999: s.534-540)

"Ay ere!" (Ey kişi!) Altun Yaruk 8/6

"Ay buyruka!" (Ey kumandan!) Altun Yaruk 624/6 (Kaya, 1994: s.64, 327)

Kutadgu Bilig'de bu ekin emir kipi teklik 2. şahısta yalnız başına "tura, bile, yiga, aça" ve Atabetü'l-Hakayık'ta "edgii kila" ifadelerinde ve yine bir pekiştirme eki olan -gil/-gil ekiyle birlikte "körgile, yangila" ifadelerinde kullanıldığı görülmektedir. (Hacieminoğlu, 1996: s. 190 ; Mansuroğlu, 1979: s. 171)

"Negü kim kerekim anındın tile

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (1)

Anında adın yok sana küçük bile" KB 1280 (*Neye ihtiyacın varsa ondan dile; bil ki sana yardım edecek ondan başka bir kuvvet yoktur.*) (Arat,1985: s.103)

"Ayur tur kadaşın gürin körgile

Ziyaret kılıp sen yana yangila" KB. 6298 (*Bir de ilave etti: Kardeşinin mezarını bir gör, onu ziyaret edip öyle geri dön.*) (Arat, 1985: s. 451)

Bu dizelerde "-A" hem emri pekiştirmeli bir ek olarak ve hem de bir kafiye ve vezin unsuru olarak kullanılmış görülmektedir. Atabetü'l-Hakayık'ta

"İlahi öküş hamd ayur men saña

Seniñ rahmetiñdin umar men oña" dizelerinde geçen "oña" kelimesi için Reşit Rahmeti Arat "oñ"dan (= sağ) genişlemiş şekil olabileceğini söylemektedir (Arat, 1951:s. 103). Bu kelimedeki -a sesi, kanaatimizce bir kafiye unsuru olarak da kullanılabilen "+a pekiştirmeye eki" olmalıdır. Atabetü'l-Hakayık'ın ilk bölümünde beyit sonlarında yer alan "*miñe, neñe, teñe*" kelimelerindeki +e sesleri de hem bir kafiye unsuru ve hem de pekiştirmeye eki göreviyle kullanılmışlardır. (Arat, 1951:s. 41-43) Nitekim Clauson da A'nın Kutadgu Bilig'de bir misra tamamlayıcısı olarak kullanıldığını belirtmektedir. (Clauson, 1972:s. 1)

Kutadgu Bilig'de olduğu gibi, +-A pekiştirmeye ekinin görülen bir kullanımı da, başka bir pekiştirmeye eki olan ve Türkçede emir kipi teklik 2. şahısta kullanılan -gll ekiyle birlikte kullanılmıştır. Ahmet Caferoğlu bu ekin -gila / -gile, -kila / -kile, -gula / -güle sekillerinde Başkurt ve Kırgız Türkelerinde halen kullanıldığını bildirmektedir. (Caferoğlu,1971: s. 1-10) Osman Fikri Sertkaya'nın "-an /-en Ekli Yeni fiekiller ve Örnekleri Üzerine" başlıklı makalesinde üzerinde genişçe durduğu -An ekinin menşei konusunda farklı yorumlar mevcuttur. (Korkmaz, 1987: s. 155-165) Bu ekin "+-A pekiştirmeye eki ile, aynı görevle kullanılan -n ekinin birleşik sekli" olabileceğini düşünüyorum. Sertkaya çalışmasında -An ekinin mevcut belgelerimizde görülen tüm örneklerine yer vermiş; -An ekinin, başlıca üç şekil içerisinde: -gil / -gil ekiyle -ginan / -ginen; şart kipiyle -sañan / -señen ve gerundium ekiyle -pAn sekillerinde anlamı "pekiştiren, kuvvetlendiren" bir fonksiyonla kullanıldığını ifade etmiştir. -sAñAn ekinde bu fonksiyonu esas olmakla beraber vezni tamamlayan bir unsur görevi yaptığı da belirtilmektedir. (Sertkaya,1989: s.335-352) Aynı makalede de belirtildiği gibi, -A pekiştirmeye ekinin kuvvetlendirilmiş şart kipinden yani -sAñAn ekinden sonra -sAñAnA şeklinde kullanılışı Osmanlı ve Azerbaycan Türkçelerinde görülür. Tuhfetü'l-Letaif'te, Ma'arifnâme'de, Dede Korkut hikayelerinde 9 örneği görülen ve Müyessiretü'l-Ulum' da bahsedilen

ÜSTÜNER A., Türkçedeki +-A Pekiştirme Ekinin...

(Sertkaya, 1989: 335-352) -sAñAnA şeklindeki ekin, şart kipiyle birden fazla pekiştirme ekinin birleşmesiyle oluştuğu açıkça görülmektedir.

Günümüz Türkiye Türkçesinde yaygın bir şekilde kullanılan -sAnA şeklindeki teklik 2. şahıs emir kipi, Tarihî Türk yazı dillerinde de kullanılmıştır. +-A pekiştirme eki burada şartı kuvvetlendiren bir ek olmaktan çıkışmış, şart kipinin emre dönüşmesini sağlayan bir emir kipi teklik 2. şahıs eki durumunu kazanmıştır.

Kıpçak Türkçesinde teklik 2. şahıs şart kipinin dışında, çokluk 2. şahıs şart kipinde de "*kelseñize*" gibi ifadelerde bu ek karşımıza çıkmaktadır. (Karamanlioğlu, 1994: s. 115) Ali Fehmi Karamanlioğlu, Et-Tuhfetü'z-Zekiye' de pekiştirme diye gösterilen "*kelsengiz ne*" şeklindeki kullanımıyla +-A pekiştirme eki arasında ilgi kurmaktadır. (Karamanlioğlu, 1994: s. 115)

-gil / -gil pekiştirme eki Çağdaş Türk lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde -gınan / -ginen şeklinde (Ergin, 1981: s. 198; Zeynalov, 1993: s. 346), Kırgız Türkçesinde emir kipi çokluk 2. şahıs eki göreviyle -gila / -gile şeklinde kullanılmaktadır. (Öner, 1998: s. 192)

Jean Deny, +-A pekiştirme eki hakkında bilgi verirken, bunu cümle sonunda kullanılan "ne olacak, ne olur?" soru anlamı taşıyan "ne" nin yerine şimdiki Osmanlıcada kullanıldığını ifade eder ki bu görüş kanaatimizce doğru değildir. Yazarın kendi verdiği "*Ol keşişleri kadi edeceğüme kendi kullarından etsem ne?*" şeklindeki ifadelerde cumlenin anlamı istifham sanatı ile kuvvetlendirilir. Buradaki "ne" soru edati ile -A pekiştirme ekinin bir ilgisi yoktur. (Deny, 1941: s. 311-312) Eserinde bu ek hakkında, "Pekiştirmeli uymaca edat olarak -a, sözü daha sağlanmış yapmağa ve başlıcası apaşikâr bir şeyi bildirmeye yarar. Vokalle biten kelimeye "ya" şeklinde eklenir. "Yazsalar a! Yazsa ya!" açıklamasını yapar. (Deny, 1941: s. 679) Edat olan a ile ya arasında bir fonksiyon benzerliği bulunur, ancak bunları aynı edat saymak mümkün değildir. Çünkü bugün Türkiye Türkçesi ağızlarında +-A pekiştirme eki genellikle diğer pekiştirme eklerinden (Karahan, 1996: s. 205-236) -n veya -m ile birlikte yer almaktadır.

Leylâ Karahan, "Anadolu Ağızlarında Kullanılan Bazı Zarf-fil Ekleri" isimli makalesinde "bu zarf-fil eklerinin yapısında bulunan -a / -e, -ı / -i, ,m, -n, -k, -l, -z, ,t, -ca eklerinin, ne olursa olsun, hâl eki, küçültme eki, zarf eki, kuvvetlendirme edati, vs. birer pekiştirici unsur olduklarını" belirtir. Yazarın çalışmasında yer verdiği zarf-fil eklerinden yapısında -A pekiştirme eki bulunan zarf-fil ekleri şunlardır: -arakdana (Ankara), -ıncana (İsparta), -ıncama (isparta),

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (1)

-kana (Adana), -kenez (Kayseri), -kenem (Bolu), -kenelicek (Giresun), -madana (Kayseri), -ışkına (Çankırı), -kenezleyin (Kayseri) -kenek (Çankırı), -kenem (Amasya), -kenelik (Trabzon), -ışkime (Güney Batı Anadolu Ağızları) Ayrıca sabahdana, eyicene, bilene, yandana kelimelerinde de bu +-A pekiştirme ekinin yer aldığı belirtir. -arakdana ekinin sonunda yer alan "-a"nın yaklaşma hâli eki olduğunu söylemenin Türkçedeki ek sıralanışına aykırı olduğunu belirtir. (Karahan,1996: s. 205-236)

+-A pekiştirme ekinin Türkiye Türkçesi ağızlarında yer aldığı bizim tespit ettiğimiz ek ve kelimeler, bu şekillerin kullanıldığı sahalar ve fonksiyonları şunlardır:

Cümle sonunda

metel ney bilirim-a. Nev. NYA.120

*tabi u vahıT diceksin-e bizi Türk yaraladı dimeceksin-e yonanni
yaraladı dimeceksin-e. Man.GBA. 13*

ayriyeten amucanuñ kávesi var-a. Ada. SAA.105

O da beni kimi yoh değil a. AKD.28

neri variyoz bilmiyoz-a ! Den. GBA.52

türkiyede de bu gadâ zenginni zor bulursuna. Küt. KYA. 152

işkodraya gidesem gelmen-â KYA.158

Türkiye Türkçesi ağızlarında pek çok örneği görülen bu tür cümlelerde cümle sonunda yer alan ve " A " edatiyla büyük benzerlik taşıyan "+-A" eki "pekiştirme, tasdik, ihtar, şaşırmaya, hayret bildirme, dikkat çekme, vs." fonksiyonlarıyla kullanılmaktadır.

Eklerle

- ken zarf-fiil ekiyle

-kene < -ken + e :

yoluna dönerkene goynundan bir kese vermiş. Niğ. OAAD.3

yola düştük gelirkene öňümüze bir orman geldi. Ank. OAAD.204

işlengi işlerkene bir guş gelmiş Yoz. OAAD. 153

o guzuyu guderkene oruc-uduh. Nev. NYA.120

ağnadükene bunu söylüyü Tok. STİAT. 159

yaPTirmiyoñ felan derkene aralarında bi nizah çıkyor. Ada. SAA.

170

sevk-oldu-gibi gelikene görüsdüK. Man. GBAA.12

orda bûrda sürüünükene bu gadar ... Af. GBAA.40

yolda gelirkene Muzu hatına söylemiş. KMar. GDİAT.136

köyüne merkebi çekip gidekene iki kişi arkasından gidiyomuş. Bal. ADÜM I, 3

gedip gelmekteykene bi gün sabunnu suya attı İsp. ADÜM I. 72

gederkene bi deve raslıyo. EKTA. 73

-gene < -ken + e :

Koye gidegene bizi yónannılar çevirdi. Man. GBAA. 14

-kenne < -ken + n + e :

avlanıp yeyip günü geçerkenne dñeşler ki : KAA. 121

-kennek < -ken + n + e + k :

geriye gelirkennek arkamızdan çabık gelmesinler. Ada. SAA.127

vardı ha derkennek oğlan görüyyor bunu. KAA. 136

-kenneg < -ken + e + k :

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (1)

it galđı die dirkenneg gözüm geride... Ada. SAA. 150

-kennem < -ken + e + m :

derkennem tayıri gúÇolu baba ras geddi. Ada. SAA. 199

derkennem bir sâhte gabsin çığartdılâ Ada. SAA.202

-kana < -ken + e :

traş olurkana ohumuş onu. Kay.OAAD. 63

Kelolani uyhudakana ırmâ atalım. Kırş. OAAD.101

alma toplakana çıdim. Zon. ZBKIA. 134

bu âyilen varikana ni nüzûm vâdî... Man. GBAA. 19

çârikana adını ündesin. İzm. GBAA. 30

elleni yıkâkana iki iliyen var-ımış Den. GBAA.57

Gaçaykana bi evde hurdula. Bal. ADÜM I. 12

antebde durukana fransız inan-sulf-olundu. KYA.185

órda durâkana çivitçi âşam evini vâmiş. Muğ. ADÜM I.

-hana < -ken + e :

giz odunnarı galdırıhana iki tene cefair gormüş. Niğ. OAAD.36

Evel zamandayhana Galbir samandayhana Kay. OAAD.77

gelin oynarhana şöyle bi döner Nev. NYA. 121

-kanna < -ken < n + e :

cüzdanımı verdi bakarkanna baKtımıdı beş esKerlig görünüyör. Ada.SAA.123

o kóye gelip su ararkanne içeri su içmeye kapanıp... KAA. 120

-kannak < -ken +n + e + k :

ÜSTÜNER A., Türkçedeki *+A* Pekiştirme Ekinin...

buğaceden varirkannak dutDuk Ada. SAA.150

-AndA zarf-fil ekiyle

-endene < dön -en + de + n +e :

geri dön. dönendene gonahlýe. El. EYAD.45

-sA şart kipiyle

-sáne <-sa + n + a :

avcı üsdüñe ceren geldi vursáne ! Kay. OAAD.53

oğlum dedi bahsana bahan El. EYAD.114

'sen de söyleñ söylesáne ! Nev. NYA.120

-sane <-sa + n + a :

yüzünden belli sinirl-olduğu bahsane Nev. NYA. 122

-sana <-sa + n + a :

Amet kanca vursana RIA. 211

âlasana kör-olası derdiler. Ada. SAA.114

Köv 'âsı geliy garşı çıksana GAA I. 382

baksana bâladık. DTYA. 31

-sene < -se + n + e :

sürsene goynum sürsene isırgana gırsene

mevlam saña mal vermiş gadırni bilsene Tok. STİAT. 197

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (1)

ümmete para veseñe madem Zon. ZBKIA. 104

añladi-v‡señe heniñ a'lindadı. Ay. GBAA. 77

e laf etsene. Bur. ADÜM I. 107

*beyle halın varmış ekin eksene Ganadıñi gurup şahra çeksene GAA
I. 382*

Yukarıda belirttiğimiz gibi, teklik 2. şahıs emir kipi -gII ve zarf-fil eki -Ip / -Up ekleriyle birlikte kullanılan -an ekinin yapısında da bu -A pekiştirme ekinin bulunduğu kanaatindeyim. Bu kullanımlar da Türkiye Türkçesi ağızlarında görülmektedir.

-Ip / -Up zarf-fil ekiyle

-iben / -iban < -ip + a + n :

Gece gündüz ah ediben güderem AKD.203

Ağlatıban ay bağrim başım delmişem. AKD. 203

-gII emir kipiyle

-ginan / -ginen < -gil + a + n :

sen de Emrah'nan burda bires gonus ginan AKD.229

bu gece evinde misafir ‡eeginen AKD.359

bunun birini de vezire kesginen. AKD. 359

-yinan < -(y) in +a +n :

dedi şeherin gizlarını toplayınan AKD.27

Bağlaçlarla

kine < ki + n + e :

şurâa birikiyo-kine e yiyecek yoh. Nev. NYA.207

soñra diyelerkine nâdara size isyanda bulundýsa da...
Ada.SAA.125

Dedikine gene şu gadının doru olduğunu Gadoluna bildirin. KMar.
GDİAT.137

zumurdaña kuşu dedikine: itler var. GAnt. GDİAT.185

aklında tutamazkine hepsini. KYA.171

hinci mevlüdde-mikine? KYA.171

sen gonuşmuyon-kine. KYA. 172

savcılıkda giz diyokine: EKTA.69

Kine < ki + n + e :

daha gaç gün oldiKine ben dam dutalı Ada.SAA.162

kinem < ki + n + e + m :

vallâ olum aglimda heç yog kinem böyle. Ada. SAA. 223

gine < ki + n + e :

bi hatibi var-idin didi-gine ne müaggimesi? Man. GBAA.13

kına < ki + n + e :

giz deyo-kina hadi buba... Man. GBAA.16

diyo-kına birbirine bunnar Man. GBAA.17

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (1)

kine < ki + n + e:

şindi diyor kine hoca : KAA. 192

hına < ki + n + e :

*bu giz gafasını dıhdı içeri girdi bahdihına bu şah...GAnt. GDİAT.
195*

barileme < bari + le +m + e :

Barileme bizim herifden izin alıym da gedek. GAA I.362

madamakin < madem + a + ki + n :

*sen dükenmiş de madama-kin neye yolluyoñ kóye onu? Zon.
ZBKIA. 110*

Zarflarla

sabahdana < sabah + dan + a :

gidersin mutvağa sabahdana. sabahdana giz gider. El EYAD.129

sizi cella-edecem sabahdana. El. EYAD. 129

güzelcene < güzel + ce + n + e :

burdan güzelcene kibarcana şkiye giderik Nev. NYA. 157

gözelcecene < güzel + ce + ce + n + e :

yedi, işdi güzelcecene AKD.111

kibarcana < kibar + ca + n + a :

burdan güzelcene kibarcana şkiye giderik Nev. NYA. 157

sonamina < son +a +m +i +n + a :

ÜSTÜNER A., Türkçedeki +-A Pekiştirme Ekinin...

ondan sonamina âr'rik Nev. NYA. 205

ordanıma < ordan + i + m + a :

icih yardım iyleñ korpümüze ordanıma söylim. Nev. NYA.206

böylecene < böyle + ce + n + e :

bunu böylecene şeyediyo. Amasya EEDA. 36

böylecene tamam eğitim edü ... Amasya EEDA. 36

sana kimsá etmezdi böylec'ene gómani RIA. 206

ancaka < ancak + a :

onbeş ç 'eşitini 'an'caka yeruk. RIA.203

nadara < ne kadar + a :

soñra diyelerkine nâdara size isyanda bulunduysa da...Ada. SAA.125

gadara < kadar + a :

zabâ gadara kilisiye dikilmiş Ada. SAA.129

toPladın gadara toPla Ada. SAA. 132

taa o yemegleri sen kesinceye gadara şe edi... UMA 184

çabıkçana < çabuk + ça + n + a :

odin çabıkçana geldim. Man. GBAA. 10

içesinde çabiKçana geldim. Man.GBAA. 10

iyicene < iyi + ce + n = e :

beygiri dolu dizgin eyicene süre. Bal. ADÜM I. 5

şönnecime < şöyle + cik + (i) m + e :

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (1)

ölü-de-mi beyim? Ha şönnecime yau! KYA.157

yenidene < den + e :

köve eñesin yenidene KYA.211

hemene < hemen + e :

gendi gendini vurucuyken olan hemene ulaşır. GAA I. 350

gadana < kadar + a:

hani yavışı górmédük bu seFere gadana Zon. ZBKIA. 106

Edatlarla

bilene < bile + n + e :

yolları bilene gahip gidiyo. Nev. NYA. 208

vasiyatıñ içinden çigmamışlar bilene. Ada. SAA.156

diyene < di -(y) e + n = e :

*on iki dene adam vurmuş cumhürlüden o bir gaviru adamum diyene
anca da o-ğadar adam varıldı heP tüketmiş. Ada. SAA. 131*

Zamirlerle

eveldenekini < evvel + den + e + ki + n + i :

eveldenekini biçimcek mursal'a gelir de gonardık. Ada. SAA.156

Ömer Asım Aksoy, Gaziantep ağzında "gelsene, otursana" gibi ünlem niteliğindeki sözlerin "gelseneñ, otursanañ" şeklinde olduğunu, diğer şahıslarda "gelseneñiz (< gelseniz e), gelseñez (< gelseniz e), gelseñeydin (< gelseydin e), gelseñeydiniz (< gelseydiniz e)" şeklinde kullanıldığını belirtir. Yazar "ki" bağının da "kine, kına, kuna" şekillerinde görüldüğünü belirtmektedir. (Aksoy, 1945: s.149-150) Ancak eserinde yer alan metinlerde bu şekil kullanımlara rastlayamadık. Bu kullanış şekillerinin tespiti için, yöreden tabii bir ortamda derlenmiş çok geniş metinlerin bulunması gereklidir. Her yöreye ait yeterli metinler taranırsa veya yöre ağızları iyi bilinirse -A pekiştirme ekinin daha pek çok kelime ile farklı kullanımlarını görmemizin muhtemel olduğu kanaatindeyiz. Mesela Elazığ yöresi ağızlarında taradığımız metinlerde rastlayamadığımız "sankime, bileme, bilene, iyiceme, güzelceme, akşamdana, zatene, vs. " şeklinde kullanımların olduğunu biliyoruz.

Görüldüğü gibi Türkiye Türkçesi ağızlarında çeşitli zarf veya bağlaçlar +-A pekiştirme ekiyle genişletilmekte ve kuvvetlendirilmektedir. Bütün bu kelimelerle birlikte ekin kuvvetlendirme fonksiyonu açıkça görülmese de, bir kısmında diğerlerine benzetilerek analogi yoluyla ortaya çıktıığı anlaşılmaktadır. Büyük bir kısmı zarf olan bu kelimelerin hepsi +-A pekiştirme ekiyle pekiştirilmiş veya genişletilmiştir. Bu kelimelere Gaziantep ağzında görülen "sahilam, zatilam" şeklindeki kelimeleri de ilave edebiliriz. (Aksoy, 1945: s.366 ve 368)

Bu zarf ve edatlara getirilen "a, e" için bir kısım eserlerde "son türeme ses" şeklinde açıklamalar yapılmaktadır. (Gülensoy,1988: s.45 ; Korkmaz,1956: s.51) Turgut Günay, "son seste ünlü türemesi" başlığı altında yer verdiği "ancaka, egere" gibi kullanımlar için dipnotta, " a ve e ünlülerine tekabül eden bu türeme tekit göreviyle eklenmiş eski hitap edatının izlerini taşımaktadır." açıklamasını yapar. (Günay, 1978: s.74) Zeynep Korkmaz -kene şeklindeki eki, "Bu şeklin morfoloji bakımından açıklamasını -kan / -ken şekillerinin dil hafızasında zarf-fil eki olduklarının unutularak, diğer ünlü ile yapılan zarf-fillere benzetilerek yeniden bir ünlü eklenmesi tarzına bağlamak gereklidir sanıyoruz." şeklinde açıklar. (Korkmaz,1956: s.51)

Sonuç

Türkçenin pekiştirme göreviyle eklenen "a" edatı Türkiye Türkçesi ağızlarında yaygın olarak çeşitli şekillerde ve farklı görevlerde kullanılmaktadır. Edat olarak da kullanımı devam etmektedir. Edat olarak cümle başında çağrıma ünlemi ve soru cümlelerinin başında pekiştirme göreviyle yer alır. Cümle sonunda ise "tasdik, ihtar, hayret, kuvvetlendirme, vs" fonksiyonlarıyla yer almaktadır.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (1)

Yazı dilimizde olduğu gibi, ağızlarda da şart kipini emir kipine dönüştüren ve emri kuvvetlendiren bir ek olarak kullanılmaktadır.

Özellikle zarf-fil ekleriyle, ekleri genişleten, pekiştiren bir unsur olarak Türkiye Türkçesi ağızlarında sıkça yer almaktadır. Türkçenin tarihî dönemlerinde ve yukarıda belirttiğimiz bazı çağdaş lehçelerde olduğu gibi, emir kipi teklik ikinci şahısta emri kuvvetlendiren ikinci bir ek olarak -gınan / -ginen şeklinde Arpaçay yöresi ağızlarında görülmektedir.

Yayın olarak "ki" bağlacıyla "pekiştirme, kuvvetlendirme" fonksiyonu ile kullanılmaktadır. Çeşitli zarfların ve bir kısım bağlaçların sonunda ortaya çıkan -a / -e bazı eserlerde söylendiği gibi sadece kelime sonunda türeyen bir ünlü ses değil, bu kelimeleri kuvvetlendiren pekiştirme ekidir.

Kaynakça ve Kısaltamalar:

Açıköz, Nuray, **Emirdağ Kaşkarlı Türkmenleri Ağrı**, Yüksek lisans tezi, Elazığ 1990 (EKTA.)

Aksoy, Ömer Asım, **Gaziantep Ağrı**, C.I., İstanbul 1945 (GAA.)

Alyılmaz, Cengiz, **Orhun Yazıtlarının Sözdizimi**, Erzurum 1994

Alyılmaz, Cengiz, "Ünlemelerin Seslenmeleri Kuvvetlendirici İşlevleri", **Türk Gramerinin Sorunları II**, Ankara 1999, s.534-540.

Arat, Reşit Rahmeti, **Atabetü'l-Hakayık**, İstanbul 1951

Arat, Reşit Rahmeti, **Kutadgu Bılıg I Metin**, Ankara 1991

Arat, Reşit Rahmeti, **Kutadgu Bılıg II Çeviri**, Ankara 1985

Buran, Ahmet, "Türkçede Kelimelerin Ekleşmesi ve Eklerin Kökeni", **3. Uluslararası Türk Dil Kurultayı**, Ankara 1999, s. 207-214.

Caferoğlu, Ahmet, **Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I**, Ankara 1994 (ADÜM I.)

Caferoğlu, Ahmet, **Güney-Doğu İlleri Ağızlarından Toplamalar**, Ankara 1995 (GDİAT.)

Caferoğlu, Ahmet, **Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler**, Ankara 1995 (OAAD.)

ÜSTÜNER A., Türkçedeki +-A Pekiştirme Ekinin...

Caferoğlu, Ahmet, **Sivas Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar**, Ankara 1994 (STİAT.)

Caferoğlu, Ahmet, "Türkçemizdeki -gil ve -gil Emir Eki", **TDAY-Belleten 1971**, s.1-10

Cengiz, Murat, **Saimbeyli (Adana) Ağızları**, Yüksek lisans tezi, Elazığ 1998 (SAA.)

Clauson, S. Gerard, **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford 1972

Çelik, Ebru, **Ebemü - Eraslan-Deveci (Amasya) Köyleri Ağızı**, Lisans Tezi, (EEDA.)

Deny, Jean, **Türk Dili Grameri - Osmanlı Lehçesi**, (Çev. Ali Ulvi Elöve), İstanbul 1941

Divanü Lugati't-Türk Dizini, Türk Dil Kurumu Yayınevi, Ankara 1972

Erdem, İlhan, **Abdurrahman Fevzi Efendi-Mikyasü'l-Lisân Kîstasü'l-Beyan**, Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1998

Eren, Emin, **Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları**, Ankara 1997 (ZBKİA.)

Ergin, Muharrem, **Azeri Türkçesi**, İstanbul 1981

Ergin, Muharrem, **Orhun Abideleri**, İstanbul 1997

Gülensoy, Tuncer, **Kütahya Yöresi Ağızları**, Ankara 1988 (KYA.)

Gülensoy, Tuncer; Buran, Ahmet, **Elazığ Yöresi Ağızlarından Derlemeler**, Ankara 1994 (EYAD.)

Günay, Turgut, **Rize İli Ağızları**, Ankara 1978 (RİA.)

Hacieminoglu, Necmettin, **Karahanhı Türkçesi Grameri**, Ankara 1996

Hacieminoglu, Necmettin, **Türk Dilinde Edatlar**, İstanbul 1984

Karahan, Leyla, "Anadolu Ağızlarında Kullanılan Bazı Zarf-fil Ekleri", **Türk Kültürü Araştırmaları Yıl XXXII/1-2 1994**, Ankara 1996, s.205-236

Karamanlıoğlu, A. Fehmi, **Gülistan Tercümesi**, Ankara 1989

Karamanlıoğlu, A. Fehmi, **Kıpçak Türkçesi Grameri**, Ankara 1994

Kaya, Ceval, **Altun Yaruk**, Ankara 1994

Korkmaz, Zeynep, **Nevşehir Yöresi Ağızı**, Ankara 1977 (NYA.)

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (1)

Korkmaz, Zeynep, "Türkçede -n Zarf-fil Eki ile -pan / -pen Eki ve Türemeleri", **TDAY** **Bulleten 1984**, s.155-165

Korkmaz, Zeynep, **Güney-Batı Anadolu Ağızları**, Ankara 1956 (GBAA.)

Mansuroğlu, Mecdut, "Karahanlıca", **Tarihî Türk fiiveleri**, Ankara 1979, s. 141-182.

Olcay, Selahattin, **Doğu Trakya Yerli Ağzı**, Ankara 1966

Olcay,Selahattin; Ercilasun, Ahmet Bican; Aslan, Ensar, **Arpaçay Köylerinden Derlemeler**, Ankara 1988 (AKD.)

Orkun, Hüseyin Namık, **Eski Türk Yazıtları**, Ankara 1986

Öner, Mustafa, **Bugünkü Kıpçak Türkçesi**, Ankara 1998

Öztürk, Rıdvan, **Yeni Uygur Türkçesi Grameri**, Ankara 1994

Sertkaya, Osman Fikri, " -an / -en Ekli Yeni fiekiller ve Örnekleri Üzerine" **TDAY** **Bulleten 1989**, s.335-352

Tekin, Talat, **Tunyukuk Yazıtı**, Ankara 1994

Zeynalov, Ferhat, **Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi**, (Çev. Yusuf Gedikli), İstanbul 1993